

OSMANLI'DA
TOPLUM, ŞEHİR VE
TİCARET
-III-

Editör
Erkan IŞIKTAŞ
Muhammet Nuri TUNÇ

Kitabın Adı : OSMANLI'DA TOPLUM, ŞEHİR VE TİCARET -III-
Editörler : Erkan İŞIKTAŞ, Muhammet Nuri TUNÇ
Yazarlar : Said OLGUN, Uğur DEMLİKOĞLU, Hakan DOĞAN,
Muhammet Nuri TUNÇ, Pınar DOĞANAY, Sadık ÇETİN,
Erkan İŞIKTAŞ, Mustafa DAĞ, Nihal Cihan Temizer
Kapak / Mizanpaj : Yağmur ARDUÇ
1. Baskı : Eylül 2023 ANKARA

Yayın Koordinatörü : Ceyda ŞEREFLİOĞLU
Yayın Yönetmeni : Selva ALİM
ISBN : 978 - 605 - 0000 - 00 - 0
Yayın No. : ????????????????????

© Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

uzun **dijital**
MATBAA

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

İÇİNDEKİLER

İŞKODRA ŞEHRİNDE CİZVİT MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ (1841-1912)

Said OLGUN..... 1

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARININ FİNANSMANINDA BİR MASRAF KALEMİ: DİYARBAKIR CİZYESİ (1723-1736)

Uğur DEMLİKOĞLU..... 45

MUHASEBE KAYITLARI IŞIĞINDA HASEKİ HÜRREM SULTAN'IN İSTANBUL'DAKİ VAKIFLARININ MALİ BİLANÇOSU (H.968/M.1560-1561)

Hakan DOĞAN..... 65

OSMANLI'DA BİR RAMAZAN ETKİNLİĞİ: HUZUR DERSLERİ VE DERS HOCALARINA YAPILAN İHSANLAR

Muhammet Nuri TUNÇ..... 101

OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞİRET EŞKİYALIGI: XIX. YÜZYIL AKSARAY KAZASI ÖRNEĞİ

Pınar DOĞANAY..... 127

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE TAŞRA EĞİTİMİ KONUSUNDA RÜŞTİYE MUALLİMLERİNİN GÖRÜŞLERİ (1895 YILI ÖRNEĞİ)

Sadık ÇETİN..... 155

ZAĞRA-İ ATİK KAZASINA MÜLHAK DEBBAĞHANE MAHALLESİNİN SOSYO- İKTİSADİ DURUMU - 6643 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE-

Erkan IŞIKTAŞ..... 175

SON DÖNEM OSMANLI LAZKİYE'SİNDE BİR TÜTÜN İŞLETMESİ: LAZKİYE TÜTÜN TİCARETİ OSMANLI ANONİM ŞİRKETİ(1916-1925)

Mustafa DAĞ..... 201

OSMANLI'DA MÜLTEZİMLER İLE İLGİLİ SORUNLAR (19. YÜZYIL)

Nihal CİHAN TEMİZER..... 231

OSMANLI'DA MÜLTEZİMLER İLE İLGİLİ SORUNLAR (19. YÜZYIL)

**Nihal CİHAN TEMİZER*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde maliye sisteminde devlete ait toprakların belirli bir bedel karşılığında işletilme yöntemi olan iltizam önemli yer tutmuştur. Bu bedel karşılığında toprakları işletip vergi toplayan kişiler mültezimler olmuştur. İltizam yöntemi dışında, devlet gelirlerinin tahsilinde emanet ve malikâne yöntemleri de kullanılmıştır. Ancak bu yöntemler iltizam kadar etkili ve verimli olamamıştır. İltizam sisteminin diğer yöntemlerden verimli olmasına rağmen sıkıntıları da tespit edilmiştir. Arşiv belgeleri üzerinde yaptığımız incelemelerde görüldüğü üzere mültezimlere yönelik sorunları dört başlıkta sıralayabiliriz. Bunlar, birincisi mültezimlerin halka zulmetmesi gibi kendilerinden kaynaklanan sorunlar, ikincisi mültezimlere karşı halkın veya yöneticilerin yaşattığı zorluklar, üçüncüsü çevresel faktörler olarak doğal afet, salgın, kıtlık gibi durumlarda mültezimlerin ödemede vs. yaşadığı sorunlar ve dördüncü olarak da mültezimlerin kendi aralarında yaşadığı sorunlardır. Emanet sistemi ise vergilerin maaşlı devlet görevlileri tarafından toplanmasıdır. Bu görevlilere emin denilmiştir. Mültezimlerin genel olarak talep etmediği veya askeri açıdan önemli kaynakların tahsilinde eminler görevlendirilmiştir. Ek olarak savaş ve başka nedenlerle mahlûl durumda olan kaynakların tahsil işlemleri de emanet yöntemi ile idare edilmiştir.

Bir diğer yöntem olan malikâne sistemi ise 1695'te yayımlanan ferman ile başlatılmıştır. Osmanlı Devleti 17.yüzyılın sonunda, savaşlar nedeniyle yaşanan nakit sıkıntısına çözüm olarak hazineye gelir temin eden mukataa-

* Dr. Öğretim Görevlisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, nihalcihantemizer@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0151-8568.

ları vergi tahsilatından önce peşin olarak ödenen ve adına muaccele denilen bir bedel karşılığında taliplilerine ömür boyu satışını uygulamaya koymuştur. Ömür boyu mukataaların işletilme hakkı malikâneçilere verilmiştir. Ancak malikâneçi öldükten sonra malikânesi tekrar hazineye geçecek ve talep edenlere tekrar verilecekti. Osmanlı malikâne sisteminden muaccele uygulaması aracılığıyla iç borçlanma yöntemi olarak yararlanmıştır. Osmanlı'da maliyeciler, malikâne sisteminde borçların yüksek faiz ile ödenmesinden dolayı tedbirler aldılar. Bunlardan birisi, 1760'a doğru gelirleri hızla artan bir kısım mukataaların malikâne olarak idaresinden alınarak Darphane'nin idaresine verilmesidir. Böylece malikânelerin kazandığı gelir Darphane'ye intikal ettirilmiştir. Osmanlı-Rus savaşı (1768-1774) sonunda tekrar büyük oranda borçlanma gereği olunca malikâne sistemini genişletmek yerine esham sistemi uygulamaya konulmuştur. Esham sisteminde mukataaların yönetimi devlette olmuştur. Borcu verem esham sahibine belirli sabit oranda faiz ödemesi yapılmıştır. Ödenen faizlerin oranı baştan belirlenmiş ve malikânedekinden daha düşük oranda olmuş ve faiz oranı baştan belirlenmiştir. Bundan sonrasında malikâne sektörü gittikçe küçülmüş ve borçlanma ihtiyacı da her iki yöntemle giderilmiştir. Tüm tedbirlerin amacı mukataa sektöründen herhangi bir zümrenin uzun vadede yüksek paylar almasına engel olmak ve kontrollerin maliyede olması olmuştur. Bu sebeple Tanzimat'ın ilanı ile malikâne ve iltizam sistemi de kaldırılmıştır.¹

İltizam sisteminin yaygınlaşması neticesinde mültezimlerin gücü artarken merkezi yönetim eski gücünü kaybetmiştir. Osmanlı merkezi yönetim ile yerel mültezimler arasındaki ilişkiler genel olarak güven ortamından uzak olması sebebi ile istikrarsız bir ortam meydana gelmiştir. Mültezimler genel olarak kendi gelirlerini arttırmaya odaklanmışlardır. İltizam sisteminin getirdiği sıkıntılar devletin beklediği geliri aşacak düzeye gelmiştir. Mültezimlerin halka zulmetmesi gibi sebeplerden dolayı iltizam sistemiyle ilgili şikâyetler artmış ve Tanzimat sonrasında iltizam sistemi kaldırılmıştır. Yerine gelen emanet sistemi iltizam sistemi kadar etkili ve verimli olamamıştır. Malikâne sisteminde de topraklar karşılığında peşin bedel alarak devletin nakit sorunu çözülmeye çalışılmış ancak iltizam kadar verim alınamamıştır. Emanet yön-

¹ Erol, Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi, Kitabevi*, İstanbul 2003. s. 7-28, Mehmet Genç, "Mukataa", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.129-132.

teminde tahsil edilen vergilerin depolanması, zamanında satışı gibi konuların memurlar tarafından yapılamaması gibi nedenlerle devlet zarar etmiştir ve yeniden iltizam sistemine geçilmiştir. Mültezim kârını düşünerek bu işlemleri daha istekli yaparken memurların sabit maaş aldıkları için ona göre hareket ettikleri düşünülebilir. Peki, bu bazı mültezimlerin halka yaptıkları zulümler nasıl çözülmüştür? Sorusuna gelince bu konuda da merkezden yeterince müfettiş gönderilerek sorunlu bölgelerde detaylı inceleme yapılmış yeri geldiğinde de mültezimler görevden azledilmiş ve onlara ceza verilmiştir.²

Bu araştırma ile 19. yüzyılda yaşanan mültezimlerle ilgili sorunlar Osmanlı arşivinde detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmamızda öncelikle iltizam, malikâne ve emanet sistemleri detaylı olarak ele alınmış sonrasında mültezimler ile alakalı sorunlar ortaya koyulmuştur.

1. İltizam Sistemi

İltizam kelimesi “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” anlamına gelmektedir. Bu işi yapan kişinin adı mültezimdir. İltizamla eş anlamlı olarak deruhde, tevcih, fûruht, ihâle ve taahhüd kelimeleri de ifade edilmiştir. İltizam usulü yalnızca devlete ait bir uygulama olmamıştır. Farklı yollarla mukataa elde eden kişiler, tımar ve zeamet sahipleri de yerlerine gitmeyerek ağır bedeller karşılığında bunları iltizama verdikleri tespit edilmiştir. Vakıf arazileri de genel olarak iltizam yöntemi ile işletildiği görülmüştür.³

Osmanlı Devleti’nde iltizam sistemi devletin en uzun ömürlü kurumlarından biri olarak kabul edilmiştir. Osmanlı vergi tahsilinde özelleştirme anlamına gelen iltizam sistemini gelirlerini maksimuma çıkartma giderlerini ise minimum seviyede tutma ilkesine dayanarak çağın koşullarına uymak kaidesiyle uygulamıştır. Mukataa maliye usulü uygulaması ilk defa Fatih Sultan

2 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay, İstanbul 2003, s.115; Mehmet Emin Yardımcı, Erkan Oflaz, ve Oktay Menecler. “Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı “Mültezim””, *Düzce İktisat Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2020, s.65-66; Sofracı, İhsan Erdem, ve Mehmet Ergenoğlu. “Devletin Mültezimlerle Uzlaşma Yöntemleri: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı Örneği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı 35, 2016. s.396.

3 Mehmet Genç, “İltizam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.154; Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s.38.

Mehmet döneminde uygulanmıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a gelen göçmenlere verilen evlerden kira yerine vergi alınmıştır. Sonrasında bu sistem iptal edilse de Rum Mehmet Paşa'nın sadareti döneminde bu vergi yeniden uygulanmış ayrıca ekilen toprakları da içerdiğinden "mukataa usulü" yani iltizam sistemi de uygulanmıştır. 16. yüzyılda emanet sistemi de yoğun olarak uygulansa da yüzyılın sonunda tekrar iltizam sistemi uygulanmıştır ve mukataaların işletilmesinde temel yöntem olarak yerini almıştır. 17. ve 18. yüzyılda iltizam sisteminin gelişmesi ile beraber yerel kişiler taşranın yönetilmesinde etkili hale gelmişlerdir. Mültezim vergi toplama işini bir bedel karşılığında üzerine alarak yürütmektedir. Vergi hasılatından hazineye ödenen iltizam bedeli çıktığında kalan miktar mültezimin kârı olmaktadır. Mültezimler vergi için belirlenmiş tutarın üzerine çıkmışlardır. Hazinenin ise bu mukataalardan sağladığı gelir "iltizam bedeli" olarak adlandırılmaktadır. İltizam sözleşmelerinde genel olarak süre üç sene olmuştur. İltizam süresi ne kadar kısa ise zulümler ve soygunların da o kadar çok olduğu tespit edilmiştir. Eğer devlet memuru olan eminler aracılığıyla vergiler toplanırsa emaneten idare söz konusu olmaktadır. Mültezim arzlari için kefil şartı da aranmıştır. Devlet ödenecek taksitler için güvence almıştır. Kefiller iki çeşittir; "kefil bi'l-mal"; belli tutarı ödemeyi üstlenmiştir, "kefil bi'n-nefs" ise mültezim kaçtığına ya da iflas ettiğinde onu bulmayı taahhüt eden kişi olmuştur. Mültezimlerin güvenilir bir kefil bulmaları ihaleye dâhil olmaları açısından çok önemli idi. Sarraflar para finansmanı alanında uzman oldukları için kefillerin önemli kısmı onlardan oluşmuştur. Sarraflar yüksek faiz oranı ile mültezimlerin hazineye olan borçlarını ödemişlerdir. İslam hukukunda faiz yasak olduğu için, sarraflar gayrimüslimlerden çıkmıştır.⁴

Ek olarak Osmanlı'da kuyruklu sarraflar ismi verilen hazine sarraflarına imtiyazlı senetler verilmiştir. Osmanlı'da iç borçlanma kaynağı olmuşlardır.

4 Nuran Koyuncu "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilligi." *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2014, s.316-317, Cihan-Temizler, Nihal, *Osmanlı'da Vakıf Tarım İşletmeleri Yapısı Ve İşleyişi: Ege Bölgesi Örneği (19. Yüzyıl)*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, 2021, s. 42-47; Buluş, Abdulkadir, "Vergi toplamının özleştirilmesinin vergi toplamının etkinliğine katkısı: İltizam sistemi ile bir mukayese." *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 2010, s.91; Küçükcalay, A. Mesud, ve Ali Çelikkaya, "Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam." *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10 2002, 878-891; Abdulaziz Duri, *İslam İktisat Tarihine Giriş*. Endülüs Yayınları, 1991. s.164; Halil İnalıcık ve Halil Berktaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018, s.75.

1695'te uygulanmaya başlanan. malikâne sistemi ise mukataaların taliplerine ömür boyunca tevcih edilmesi anlamına gelmektedir. İltizamdan farkı vergi toplama veya tasarruf süresinin birkaç sene değil ömür boyu sürmesidir. Malikâne sisteminde mukataanın “muaccele” denilen satış bedeli, malikâne sahibine sağlayacağı kârın 2 ila 10 katı oranında bulunmaktadır. Müzayedede en yüksek muaccele bedelini ödeyen mukataaya malikâne olarak sahip olabilir. Malikâneci ayrıca muaccele bedelini ödedikten sonra, satıştan bir sene içinde vergiyi üç taksit halinde ödemek zorundadır. Malikâne sisteminin amacı sık değişen mültezimlerin vergi kaynaklarını kâr elde etmek için yıpratmaları neticesinde kaynakları sabit bir mültezimin tasarrufuna vermektir.⁵ 1716'da malikâne sistemi kısmî ve geçici olarak kaldırılrsa da bir sene sonra tekrar uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı muaccele bedelinden iç borçlanmada yararlanmıştı. Malikâne sistemindeki büyüme 1775'te esham sistemi uygulanana kadar devam etmiştir. Daha sonra ise kâr hacmi büyük olan mukataalar eshama bağlanmıştır. 1793'te ise malikâne sektörü gerilemiş ve 1840'tan itibaren Tanzimat'a dâhil olan bölgelerde malikâne satışları tamamen sonlandırılmıştır. 1793'ten itibaren ise, malikâne sektöründe küçülmeler hızlanarak artmıştır. 1840'tan itibaren tamamıyla bitirilmiştir.

Emanet sistemi ise kamunun kaynaklarına talip çıkmadığı zaman veya stratejik önemi sebebi ile iltizam ile işletilmesinde sakınca olan müessesenin emin denilen memurlar tarafından işletilmesine dayanmaktadır. Bazı sebeplerden dolayı iltizam kadar yaygın olmamıştır. Osmanlı'da mültezimlerin suiistimali artınca 1813'te alınan kararlar “eyalet ve elviyede bulunan” tüm mukataaların sadece o bölgenin mülki idarecilerine (vali ve sancak mutasarrıfları) ihale olunabileceği kararı alınmıştır. Netice olarak hem mültezimlerin kötü davranışlarına karşı durulmuş hem de eski gelir kaynakları azalan ve savaşlar nedeni ile zor durumda kalan mahalli idarecilere yeniden güç kazandırılmak istenmiştir. Buradaki mukataaların birçoğu malikâne olmuştur. Ayrıca malikânecilerin mukataaları istedikleri kişilere iltizama verilmesi durdurularak ilgili işlemler İstanbul'daki kapu kethüdasına verilmiştir. Kesin emre rağmen, mahalli yöneticiler ve mukataa sahipleri arasında hasılat miktarı hesaplanırken yaşanan zorluklar ve anlaşmazlıklar sebebi ile mukataaların hepsi mahalli idarecilerle yönetilmemiştir. Bir kısmı defter dışı olarak kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar iltizam sistemi devam etmiştir. Mültezimler kadı tarafından müzayedede en

5 Mehmet Genç *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s.101.

yüksek tutarı teklif eden kişi olarak seçilmiştir. Ayrıca evlerine kadar gidilip mültezimlerin durumu güvenilir şahitlerle araştırılmıştır. İltizam sözleşmesi genelde üç senelik yapılmış, bazen de daha uzun sürmüştür. Mültezim her sene için kistelyevm denilen tutarı ödemiş ayrıca bunun yüzde 5 ila 50 arasında bir kısmını da peşin ödemiştir. İltizam sistemine yönelik şikâyetler eleştiriler artınca Tanzimat Fermanı ile 1839'da iltizam uygulaması kaldırılmıştır. Amaç mali merkezileşme sağlamaktır. İltizam sistemi kaldırılınca yerine vergi tahsil etme görevi, memur olan muhassıllara verilmiştir. Kamu gelirleri muhassıllar ile beraber emaneten idare edilmiştir. İki sene bu sistem uygulanmış başarısız olunca sonlandırılmıştır. Sarraflar, mültezimler bu sistemden memnun olmamış ve direnmişlerdir. Ayrıca, çalışanlarda problemler yaşanmıştır. Örneğin muhassılların yanlarında usulsüz olarak yakınlarını çalıştırmaları veya çalışanlarına kötü davranmaları, yolsuzluk yapmaları gibi problemler yaşanmıştır.⁶

1842'de muhassıllık kaldırılarak görevlerini bölgenin mülki amirleri devralmıştır. Muhassıllar yerine muaşşirler atanmıştır. Muaşşirler güvenilir kişiler olmuştur ve bunlardan kefil de istenmiştir. Bazı yerlerde ise emanet sistemi ile beraber iltizam sistemi de uygulanmıştır. Tanzimat Fermanı ile kaldırılan iltizam sistemi dört sene sonra diğer sistemlerden verim alınamaması nedeniyle yeniden uygulanmaya konulmuştur. Ancak Tanzimat ile iltizam sayesinde zenginleşerek taşrada devlete karşı orantısız güç kazanan mültezimler devreden çıkarılmıştır. Buna ek olarak mültezimlerin güçleri de sınırlandırılmıştır. Böylece mali merkeziyetçiliği güçlendiren politikalar izlenmiştir. 1852'de iltizam sistemi ile ilgili gelen şikâyetler üzerine nizamname yayınlansa da etkin şekilde uygulanamamış, memurlar ihmalde bulunmuşlardır. Sonuç olarak 1864'te yeni bir nizamname eskisinin tekrarı niteliğinde devreye girmiştir. Sorunlara çözüm getirememiştir. İltizam sistemi tekrar uygulandığında devlet mültezimlerin halka zulmetmesi gibi sebeplerle vergi vermekte gönülsüz olması sebebi ile istediği vergi gelirini alamamıştır. Bunları çözmek için devlet iltizam sistemi ile beraber emanet sistemini de devam ettirmiştir. İltizam sistemi 1925 yılında öşrün tasfiyesiyle beraber kaldırılmıştır.⁷

6 Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, 2001. s.116-118, Temizer, *Osmanlı'da Vakıf Tarımı*, s.49-52.

7 Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, *Dergâh Yayınları*, İstanbul 2014, s.281; Kurtuluş Demirkol, "Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2018, s.646; Temizer, *Osmanlı'da Vakıf Tarımı*, s.53-54.

2. Mültezimlerden Kaynaklı Sorunlar

Mültezimlerden kaynaklanan sorunlar, çeşitli sebeplerden dolayı yaşanmıştır. Arşiv belgelerini incelediğimizde genel olarak mültezimlerin halka zulmetmelerinden dolayı sıkıntılar yaşanmıştır. Bu zulümlerin sebebi de mültezimlerin haksız yere zenginleşmek istemeleri olmuştur. Bu zulümler içerisinde; usulsüz olarak fazla oranda vergi toplamaları, aşar defterinde sahtekârlık yapmaları, rüşvet almaları gibi yanlış hareketler tespit edilmiştir. Bir diğer sorun da mültezimler ödeme yapamadıkları zaman hapsedilmeleri olmuştur. Devlet mültezimlerin aşar bedelini ödeyemediğinde, kefillerin sıkıntıya sokulmasını istememiştir. Bazı durumlarda da mültezimler vakıf şartnamelerine aykırı davranmışlardır. Mültezimler halk tarafından şikâyet edildiklerinde merkezden müfettiş gönderilmiştir. Şikâyetlerin incelenmesi sonucu nadiren de olsa bazı şikâyetlerin de asılsız olduğu tespit edilmiştir. Mültezimler şahıslara ait yerlerden vergi alamamışlardır. Mültezimler usulsüz davranışlarının neticesinde görevden alınmıştır.

Bazı durumlarda mültezimlerin suçlu olmamasına rağmen görevden azledildikleri görülmüştür. Örneğin, Sidrekapsi⁸ maden mukataası mültezimi Salih Bey görevden azledilmesinden üzüntü duymuş ve göreve iade edilmesi için Sarraf Hoca Mosi'den aracılık etmesini istemiştir. Salih Bey azledilmeden sekiz ay evvel göreve başladıklarını ve bundan dolayı otuz bin kuruştan fazla masraf ettiklerini ifade etmiştir. Madem görevden azledilecektik, sekiz ay önce göreve başlatılmasaydık dolayısıyla masraf da etmezdik demiştir. Salih Bey, azledilme sebebi olarak Selanik eşkıyalarının iftira atmasını sunmuştur. Onun dışında mukâtaa reayalarının kendilerinden memnun olduğunu anlatmıştır. Durumun aslını açıklamak üzere reayadan iki kişinin hazır bulunduğu ifade edilmiştir. Ortağı olan el-Hac Mustafa Ağa'nın madende olduğu, vazgeçmediği ve merkeze dilekçe gönderildiğinden bahsedilmiştir. Merkezden Mustafa Paşa efendinin himayeleri kabul edilmezse devlet tarafından kendilerine güvenilen birinin de gönderilebileceği ifade edilmiştir.⁹

8 “Sidrekapsi, Ege Denizi'nin kuzey sahilinde, denize doğru üç parmak şeklinde uzanan Kesendire (Kassandra), Longos (Sithonia) ve Aynaroz (Agion Oros) yarımadalarının birleştiği Halkidikya (Khalkidikia) bölgesinin kuzey doğu kısmında yer almaktadır. Bölge idari açıdan, Yunanistan'ın ikinci büyük şehri Selanik'in merkez olduğu Orta Makedonya (Periferia Kentrikis Makedonias) iline bağlıdır. Bk. Mustafa Altunbay “*Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010.

9 BOA. TSMA.E, 1148/18.

Filibe'de mültezim İlya'nın Celeb Yozef'den usulsüz olarak aldığı ondalık verginin geri alınmasından bahsedilmiştir. Belgede sığır tüccarı olan Yozef, kasap esnafına dağıtılmış olan ağnamdan ondalık olarak Mültezim İlya zorla dört yüz kuruş tahsil ettiğinden bahsetmektedir. Memur Mehmed Bey'e yazılan dilekçede durumun nizama aykırı olduğundan bahsedilmiştir. Zorla tahsil edilen meblağın Mültezim İlya Bey'den geri alınması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰ Mültezimlerle ilgili Şikâyet durumunda devlet tarafından durumun incelenmesi için tahkik memuru gönderilmiştir. Ordu kazası aşar mültezimi hakkında ahali tarafından vilayete Őikâyette bulunulmuş, bölgeye tahkik memuru gönderilmesinden ve neticenin ilerde arz olunacağından bahsedilmiştir.¹¹

Bir başka sorun da mültezimlerin ödeme yapamaması durumunda hapsedilmesi olarak tespit edilmiştir. Girit'de Manol Panfalo ile Nikoli'nin iltizam eyledikleri aşar bedelinden olan borçlarını ödemeleri için biraz zaman tanınması ve aksi halde tekrar hapsedilerek emlaklarından tahsil edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir.¹² Bazen de mültezimlerin halka zulmetmelerinin asılsız olduğu ve asayişin berkemal olduğu ifade edilmiştir. Örneğın, Abana Nahiyesi aşar mültezimi Haralambos'un muayyen miktardan fazla aşar topladığı ve aşar defterinde sahtekârlık yaptığı iddiasının asılsız olduğu tespit edilmiştir. Belgede Abana ahalisinin iddiasının mültezimle öşür meselesinden ibaret olduğu ifade edilmiştir.¹³ Mamuretülaziz Vilayeti'nde¹⁴ mültezimlerin halka kötü davrandıkları Őikâyetinin asılsız olduğu, vilayette hiçbir bölgede zulüm yaşanmadığı ifade edilmiştir. Aşiretlerin yaşadığı en kalabalık mahallelerde bile mültezimlerden Şikâyet işitilmediği anlatılmıştır.¹⁵

Mültezimlerle ilgili başka bir sorun ise bazılarının halka zulmederek zenginleşmesi olarak görülmüştür. Trabzon vilayetindeki mültezimlerin çoğunlukla gayrimüslim kökenli oldukları, Sivas ve Canik sancaklarında ise Ermenilerin mültezim zaptiyesi, tüccar zaptiyesi adı altında halka zulmederek zenginleştikleri tespit edilmiştir. Trabzon'da Hristiyan mültezimler, mültezim

10 BOA. HR.MKT, 41/31.

11 BOA. DH.MKT, 1588/79.

12 BOA. A.MKT.UM 487/80.

13 BOA. DH.MKT. 299/57.

14 "Elazığ'ın eski adı", Bk. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2015, s.?

15 BOA. DH.MKT, 1347/13.

ünvanı adı altında birtakım serserileri silahlı olarak istihdam ettiklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu mültezimlerin köye çıkarılarak ahaliden zorla ücretsiz yiyecek ve yem aldıkları, ahaliyi hapse zorladıkları, kanunlara ve padişah emirlerine aykırı olarak zorla mültezim defterlerini mühürlettikleri ve dolayısıyla öşürden kat kat fazla şeyler aldıkları görülmüştür. Sivas vilayetinde ise, tüccar adıyla hareket eden esnafın nizama aykırı olarak yüksek faizlerle akçe borç ve veresiye verdikleri ifade edilmiştir. Yanlarındaki serserilerle de ahaliye zulmetmişlerdir. Fatsa kazası mültezimlerinden bazılarının ise, nizama aykırı olarak mültezim zaptiyesi ünvanıyla serseriler köylere giderek malları gasp etmek, darp ile adam öldürmek ve kollarından adam asmak gibi nahoş olaylara kalkışmışlardır. Bir diğer olay da Giresun'da tüccar zaptiyesi ünvanı ile istihdam edilen kişilerin ahaliyi mağdur ettikleridir. Müslim ve gayrimüslim ahali, üç beş şahıs aleyhine şikâyetlerini arzuhal ile ifade etmişlerdir. Köylü ahalinin otuz altı bin kadar liralık arazisini hileli olarak zapt ettikleri ortaya çıkarılmıştır.¹⁶ Bir diğer sorun da mültezimlerin vakıf şartnamesine uymamasından kaynaklı olmuştur. Örneğin, mültezimin vakıf şartnamesine uymamasından dolayı Kıbrıs Tuzla iskelesine akan su kanallarının harap olması ve tamirinden söz edilmiştir. Bu olaydan dolayı ahalinin birkaç senedir susuzluktan zaruret halinde oldukları ifade edilmiştir. Hristiyan ve Müslüman ahali verdikleri dilekçede durumun düzeltilmesini istemişlerdir.¹⁷

Bazı durumlarda da mültezimlerin zarar ettiği yönündeki iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Edirne İpek Öşrü Mültezimi Lebod Bey'in zarar ettiği iddiası asılsız bulunmuştur. Ayrıca mültezimin ihalesinden fesihle emaneten idaresi isteği de uygun bulunmamıştır. Kendisinden taahhüt ettiği miktarın tahsili anlatılmıştır. Belgede Maliye Nezareti'ne gönderilen pusulada gelirden dolayı zarar etmedikleri tespit edilmiştir. Bazen de mültezimlerin hapis ve baskı altında bile ifadesini değiştirmedikleri tespit edilmiştir. Örneğin, arşiv belgesinde Süleymaniye Mutasarrıflığı'ndan gelen belgede 4500 guruşu tahsil edemediği ve bir defada hesabı kapatma ahdini yerine getirmeyen hapis ve tazyik altında da ifadesini değiştirmeyen mültezime yapılacak muameleden bahsedilmiştir. Mültezimlerin ödeyemediği bedeller için kefilin veya ailesinin sıkıntıya sokulmaması istenmiştir. Örneğin, Tırhala Kaymakamına yazılan belgede Yenişehir'de, Mültezim Musib Efendi terekesinden alacağını

16 BOA. Y.PRK.KOM, 8/27.

17 BOA A.MKT.NZD, 118/30.

tahsil edemeyenlerin oğlu Mehmed'i sıkıştırılmaları için gerekenin yapılması ifade edilmiştir. Mehmed Bey vefat eden babasının terekesinden borcun ödenmesi konusunda kolaylık sağlanmasını istemiştir.¹⁸ Bir diğer arşiv belgesinde de Edirne valisine yazılan dilekçede Hacı Veli'nin kefaleti ile Zağra-i Atık kazası ahalisinden Mito Kızanlık kasabasıyla aşarını mültezimi Edirneli Salih Bey'den iltizam edip, otuz bin kuruş zarar edilmiştir. Sorumlular firar etmiş, kefinden on iki bin kuruş istenmiştir. Bu durumun keyfi olduğunu ve mültezimin borcunu ödeyemediği durumlarda kefilin sıkıntıya sokulmaması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁹

Mültezimlerin bazılarının halka fazla vergi toplamak vs. gibi nedenlerle zulüm ettikleri tespit edilmiştir. Örneğin; arşiv belgesinde Sivas valisine Sivas sancağına bağlı Zile'de ahaliye zulmeden mültezimler hakkında şikâyet olduğu ve durumun yetkililer tarafından önlendiği ifade edilmiştir.²⁰ Bir diğer arşiv belgesinde ise kanunsuz olarak alınan verginin iptali tespit edilmiştir. Bursa defterdarı Muhlis Efendi'ye yazılan dilekçede Gemlik kazası zecriyye mültezimi Bursalı Kostaki'nin kanunsuz olarak aldığı zecriyye²¹ vergisinin meninden bahsedilmiştir.²² Bir diğer arşiv belgesinde ise Konya vilayeti dâhilinde Niğde sancağına bağlı Nevşehir kazasının bazı köylerinde mültezimlerin İslam ve Hristiyan halkın çoluk çocuklarının idareleri için hanelerine götürdükleri yirmi-otuz parça karpuz ve üzümden bile zorla pay aldıkları anlatılmıştır. Ayrıca mültezimlerin kanunen almaları gereken yedi-sekiz kuruş bedelli öşrü adalete aykırı olarak otuz-kırk kuruş olarak kaydedip tahsil ettiklerinden bahsedilmiştir. Bu durum neticesinde ise ahalinin ödeme güçlüğü yaşadığı ifade edilmiştir. Bu duruma son verilmesi veya ahalinin hicretlerine müsaade edilmesi istenmiştir. Ayrıca bu durumun sadece Nevşehir kazasında değil vilayetin diğer kazalarındaki mültezimlerin de memurlarla anlaşarak birçok suiistimal ve yolsuzluk yaparak halkı perişan ettikleri izah edilmiştir. Müfettiş gönderilerek durum incelenmeye alınmıştır.²³ Yine başka bir arşiv belgesinde de Ahmed Refik nam şahsın İnebolu kaymakamının bazı mültezimlerle birlikte ahaliye eziyet ederek kazanın

18 BOA. A.MKT.DV, 80/64-3.

19 BOA .A.MKT.UM, 46/8.

20 BOA. A.MKT.UM, 148/28.

21 "Alkollü içkiler vergisi" ile ilgili bk. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, s.1369.

22 BOA. A.MKT.UM, 124/61

23 BOA. Y.MTV, 77/118.

sağlık şartlarına önem vermediği yönündeki şikâyetinden bahsedilmiştir.²⁴ Bazen de mültezimlerin vergiden dolayı halka kötü muamele ettikleri ifade edilmiştir. Örneğin; Ergiri kazasında mültezim İzzet Ağa vergiden dolayı Bekoy köyü papazı Petro ile haksız yere tartışmıştır. Papazı bir gün hapse attığı ve dört beş gün sonra da papazı pazarda bulup “*bre Papaz dünkü gün seni aradım nerede idin*” diye soru sormuş ve Papaz “*ayinimiz iktizasınca Metropolidhanede*” olduğunu ifade etmesine rağmen papaza hakaret etmiştir. O sırada orada olan Hristiyan ahalden birisi de durumu meclise şikâyet etmiştir.²⁵ Bazen de vergilerin fazla olmasından halk şikâyetçi olmuştur. Sivas valisine Zile kazasının tamga ve panayır ve saire vergisinde fahiş miktarda olan yevmiye konusunda halk zorluk çıkarmış neticesinde vergiler makul bir ölçüye indirilmiştir.²⁶ Urfa’da Birecik kazasında mültezimlerin rüşvet aldıkları ifade edilmiştir: Sakıp Hoca Efendi, Birecik kazası müdürü Battal Bey kethüdası ve Sandık Emmini bulunan İsmail Efendi hakkında anlatılan durumlar ile ilgili arka arkaya bilgi istenmiştir. Urfa’da Sakıp Efendi ve Birecik’te İsmail Efendi ve kazadaki memurlar; ahaliye fakir insanlara korkusuzca ve padişah emrine aykırı olarak açıktan zulm etmişler ve angarya işletmişlerdir. Bu hareketler neticesinde halka borçlu olmuşlardır. Bu durumda fukara halk durumu şikâyet etmiştir. Gereği yapılmasını bildiren şikâyet cevabı da Urfa Meclisi tarafından yazılmıştır. ²⁷Borcunu ödeyemeyen mültezimlerin müzayede ile başkasına satılamamasından dolayı aşar ve hisse-i iane bedellerinin istifası için Hazine ile Ziraat Bankası tarafından üstlenilmesi lazım gelen gayrimenkul senetleri hakkında karar verilmiştir. Müzayede bedelleri ile Hazine-i Celile ile Ziraat Bankası tarafından ihale olunması gereken gayrimenkullerin on bir buçuk hissesi itibariyle Hazine-i Celile ve banka adlarına ayrı ayrı tasarruf senetleri alınmasının çeşitli zorlukları vardır. Bu zorluklardan biri çeşitli sebepler ile mültezimlerin borcunu ödeyememesidir. Bu yüzden o emlak senedinin sadece Hazine-i Celile adına tanzim edilmesi Nezaret’den gelen yazı ile bildirilmiştir. ²⁸

²⁴ BOA. DH.MKT, 2026/123.

²⁵ BOA. MVL 105/32.

²⁶ BOA. MKT.MHM 4/91.

²⁷ BOA.A.MKT, 220/59.

²⁸ BOA. ŞD, 361/27.

3. Mültezimlere Yapılan Davranışlardan Dolayı Yaşanan Sorunlar

Mültezimlere yapılan davranışlardan dolayı da sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir. Örneğin; maden yetersizliğinden dolayı ihalenin feshi ve mültezimlere ruhsatsız kazı yapma izninin verilmemesi, mültezimlerin borcu olmadığı halde alacak iddiasında bulunulması mültezimlerin vergi toplarken halkın zorluk çıkarması, mültezimlere daha önce sözü edilen hisselerin verilmemesi sebebi gibi bazı sebeplerle zarar ettirilmesi, göçebelerin beldeyi yağmalaması neticesinde mültezimlerin borcunu ödeyememesi gibi sorunlar görülmüştür.

Örneğin, Erbaa kazasında Kalıkıratıye köyünde aldıkları linyit madeninin hasılatından yüzde yirmisi aynen veya bedelen ita olunmak şartı ile yirmi sene müddet imtiyaz ile Sokiyas oğlu Agop ile ortakları uhdesine ihale kılınmıştır. Ancak bir müddet işletildikten sonra verimsiz olmasından bahisle ihalenin feshi talepleri mültezimlerin ruhsatsız kazı yapmasına izin verilmemesi tespit edilmiştir.²⁹ Bazı durumlarda ise mültezimlerden alacağı olmadıkları halde alacak iddiasında bulunulmuştur. Örneğin arşiv belgesinde Sarraf Ankaralı Artin'in, 1846'da senesi Biga Sancağı Rüsumatı'ndan dolayı alacak iddiasında bulunduğu İbrahim Rüşdü Efendi'nin, borcu olmadığını beyan ile ortaklarıyla beraber yeniden muhasebelerinin görülmesini ve kendisi hasta olduğu için gidemediğinden Sarraf'ın bir vekil göndermesini istediği ifade edilmiştir.³⁰ Bazı durumlarda da mültezimler ahaliden dolayı sıkıntılı durumlar yaşamıştır. Örneğin, Trabzon eyaletinde bulunan Gümüşhane sancağına bağlı Yağmurdere kazası Dilahor köyünde bazı vergilerin toplanırken ahali zorluk çıkarmıştır. Bu durumun engellenmesi için zorluk çıkarana ceza verilmesi dile getirilmiştir. Neticede vergilerin mültezim Mehmet Efendi tarafından toplanılması ifade edilmiştir.³¹ Bir diğer sorun ise mültezimlere daha evvel sözü verilen hisselerin verilmemesi ile zarar ettikleri tespit edilmiştir. Örneğin; Karesi Vilayeti'nin menâfi ve maarif sandıklarına âid sub' ve rub' hisse ile beraber alınmak şartıyla mültezime ihâle edilmiş olan zeytin öşründen sözü edilen hisselerin verilmemesi sebebiyle mültezim tarafından zarar ve ziyân iddiasına

29 BOA .A MKT MHM 349/71.

30 BOA. A.MKT.UM, 398/14.

31 BOA.MKT.MHM.24/54.

kalkışılması ile Midilli Hıristiyan ahalisinin de aynı hisselerden muaf olma isteklerinden bahsedilmiştir.³²

Mültezimlere yapılan hatalı davranışların birisi de bazı insanların tasarruf ettikleri arazileri vergi vermemek için vakıf arazisi gibi göstermeleri olmuştur. Örneğin arşiv belgesinde; Şeyh Ömer Efendi'nin bazı arazilerini vakıf arazisi gibi göstererek aşar vermediği hususunun Osmancık Kazası Mültezimi tarafından araştırılarak gereğinin yapılması ifade edilmiştir.³³Bazı durumlarda ise dışardan verilen bir zarar neticesinde mültezimin borcunu ödeyememesi tespit edilmiştir. Örneğin arşiv belgesinde, Zülfü Ağa oğlu Hüseyin Ağa'nın takdim eylediği arzuhâlde Harput eyaleti dâhilinde bulunan Siverek kazası mültezimi bulunan Çötelizade Hasan Bey ve Mustafa beylerden deruhde ve iltizam eyledikleri Karacadağ nahiyesi civarında bulunan bazı köylerin göçebeler tarafından yağma edildiği için borçlanan Hüseyin Ağa'nın borcunun taksite bağlanması ve yağma edilen mallarının geri alınması ifade edilmiştir.³⁴

4. Çevresel Faktörlerden Kaynaklanan Sorunlar

Bazen de çevresel faktörlerden kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Örneğin kötü hava şartları, kıtlık, salgın, yangın gibi durumlarda mültezimler ödemede zorluk yaşamışlar ancak devlet bu gibi durumlarda ödemede taksitlendirme yaparak veya ödemeyi erteleyerek bazen de zararı karşılayarak kolaylık sağlamıştır.

Örneğin, Bağdat eyaletinde Hille müdürü Halil Efendi'ye iltizam olunan yerlere Fırat Nehri'nin taşması sebebi ile su basmıştır. Bundan ötürü mültezim zararının tespit edilerek devlet tarafından ödenmesi gerektiği söylenmiştir.³⁵ Bazı durumlarda ise mültezimler kendi uhdesinde olan yerlerin başka mültezime verilmesini talep etmişlerdir. Örneğin; Avrupa taciri Mihalaki'nin uhdesinde olan Varna ve İslimya sancakları aşarından kuraklıktan dolayı zarar ettiği için aynı yerlerin aşarının kendi taahhüyle Mehmed Salih Bey'e ihalesi talebinden bahsedilmiştir.³⁶ Başka bir örnekte de yangın çıkmasından dolayı mültezimlerin aşar bedelini iki taksitte ödedikleri görülmüştür. Selanik'e bağlı

32 BOA MV, 00008/83.

33 BOA. DH.MKT, 2011/117.

34 BOA. A.MKT.UM, 436/97.

35 BOA.A.MKT.MVL, 40/18.

36 BOA. A.MKT.NZD, 81/30.

Ustorumca ve Karadağ kazalarının vergi mültezimleri Abdi ve Abdurrahman Efendi ile Osman Ağa'nın ev eşyaları yandığından aşar bedellerini iki taksitle ödemelerinden bahsedilmiştir.³⁷ Ayrıca arşiv belgesinde Çal ve Yalvaç kazalarından gelen mültezimlerin kıtlık sebebiyle iltizam bedelini ödemede zorluk çektikleri ifade edilmiştir. Ödemenin icra kanununun altmış dördüncü maddesinde böyle yokluk kıtlık zamanında borcun ertelenebileceğinden bahsedilmiştir.³⁸ Bir diğer arşiv belgesinde ise, Çorum kazasının kantar rüsumu ile keyl rüsumunu iltizamen deruhte eden Mehmed ve İbrahim'in kıtlık nedeniyle belirtilen meblağı ödeyemeyeceklerini bildirdiklerinden bahsedilmiştir.³⁹

Bir başka belgede ise, iltizam ettikleri mahsûlün kolera zuhuru sebebiyle yarı fiyatına düştüğü ve çok zor durumda kaldıklarından bahisle borçlarının ertelenmesini isteyen mültezimlerin durumlarının tahkiyle gerekenin ifası isteğinden bahsedilmiştir.⁴⁰

5. Mültezimlerin Kendi Aralarında Yaşadığı Sorunlar

Arşiv belgelerini incelediğimizde, mültezimlerin bazı durumlarda kendi aralarında anlaşmazlığa düştüğü durumlar tespit edilmiştir. Örneğin; Tırhala Mutasarrıfı Vasıf Paşa'ya mültezimden Mirhevli Hasan Ağa'nın yazdığı arzualde Priştineli Mustafa Ağa'nın deruhde eylediği Tırhala sancağında bulunan Velesin, İrmiye ve Goloş kazalarıyla vergi gelirlerinin muhasebesinde hilekarlık yapıldığından Yenişehir-i Fenar ticaret meclisinde araştırılarak durumun ticarete aykırı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun adalete uygun olarak çözüleceğinden ve mültezimler arasındaki anlaşmazlığın giderilmesinden bahsedilmiştir.⁴¹

37 BOA A.MKT.MHM, 15/93.

38 BOA Y.PRK.AZJ, 12/85.

39 BOA DH.MKT, 1477/34.

40 BOA . DH.MKT, 176/39.

41 BOA. A.MKT.UM, 113/92.

SONUÇ

Devlete ait gelirlerin bir bedel karşılığında özel kişiler tarafından toplanması anlamına gelen iltizam sistemindeki özel kişiler mültezimler olmuştur. İltizam sistemi ilkçağlardan itibaren belli başlı devletlerde vergi toplama usulü olarak uygulanmıştır. Osmanlı'da ilk uygulamalar Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonraki dönem için tespit edilmiştir. İlk başta çoğu şey usulüne uygun olarak gitse de zamanla sistemde bozulmalar ve aksamalar görülmüştür. İltizam sistemi emanet ve malikâne sistemlerine göre daha verimli olsa da bunun yanı sıra bazı sıkıntıları da vardır. Mültezimlerle ilgili 19.yüzyıl arşiv belgelerini incelediğimizde, birincisi mültezimlerden kaynaklı sorunlar, ikincisi mültezimlere yapılan hareketlerden dolayı yaşanan sorunlar, üçüncüsü çevresel faktörlerden kaynaklı sorunlar ve dördüncüsü ise mültezimlerin kendi aralarında yaşadıkları sorunlar olmak üzere dört temel sorun tespit edilmiştir. Mültezimler zamanla orantısız güç kazanmışlar, yerel halka zulmetmişlerdir. Ayrıca rüşvet, yolsuzluk, halka hakaret, vergi oranlarını arttırma, zorla usulsüz vergi tahsil etme gibi durumlar da görülmüştür. Mültezimlere yaşıttılan sıkıntılar ise, örneğin bir bölgede usulsüzlük yapılmamasına rağmen şikâyet edilme ve mültezimler vergi toplarken halkın zorluk çıkarması gibi durumlardır. Çevresel faktörlerden dolayı yaşanan sıkıntılar ise, kolera, kıtlık, sel, yangın gibi doğal afet durumlarında mültezimlerin ödemede sıkıntısı yaşamalarıdır. Ancak devlet bu gibi durumlarda borç indirimi, taksitlendirme gibi işlemler yaparak kolaylık sağlamıştır. Diğer bir sorun türü de mültezimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklardır. Örneğin aralarında ödeme vb. gibi durumlarda sorun yaşanmıştır. Yaşanılan sıkıntılarda halkın şikâyeti üzerine devlet durumun incelenmesi için müfettiş göndermiştir. Bazı belgelerde ise memurların ve mültezimlerin birleşip halka zulüm ettikleri, yolsuzluk yaparak haksız yere zenginleştikleri görülmüştür. Böylece devletin bölgeye gönderdikleri memurların usule uygun hareket etmeleri de kritik önem arz etmiştir.

Devlet tüm bu sorunlar neticesinde, gelen şikâyetler üzerine Tanzimat Fermanı ile iltizam sistemini 1839'da kaldırmıştır. Yerine kendi memurları ile vergi toplama yöntemi olan emaneten idare yöntemi getirmiştir. Ancak bu yöntem iltizam sistemi kadar verimli olamamıştır. Mültezim kârını düşünerek bu işlemleri daha istekli yaparken memurların sabit maaş aldıkları için ona göre hareket ettikleri düşünülebilir. Memurlar mültezimler kadar halkın üzerinde etkili olamamışlardır. Birkaç sene sonra iltizam sistemine dönülmüştür. Fakat iltizam ve emanet sisteminin beraber uygulandığı bölgeler de görülmüştür. Cumhuriyet kurulunca öşür sistemi sonlandırılınca iltizama da 1925'te son verilmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

BOA A.MKT, 220/59.

BOA .A.MKT.DV, 80/64.

BOA A.MKT.MHM, 24/54, 4/91, 15/93, 349/71.

BOA A.MKT.NZD, 81/30.

BOA. A.MKT.UM, 148/28, 113/92, 398/14, 529/9, 436/97, 487/80.

BOA A.MKT.MVL, 40/18.

BOA. DH.MKT, 2026/123, 1477/34, 176/39, 2011/117, 1347/13, 1588/79.

BOA.HR.MKT, 41/31-1.

BOA MV, 00008/83.

BOA.MVL 105/32.

BOA. TSMA.E, 1148/18-1.

BOA ,ŞD, 361/27.

BOA Y.MTV, 77/118.

BOA Y.PRK.AZJ 12/85.

BOA. Y.PRK.UM, 18/66-1.

BOA. Y.PRK.KOM, 8/27.

B. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Altunbay, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, 2010.

Buluş, Abdulkadir “Vergi Toplamının Özerkleştirilmesinin Vergi Toplamının Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi İle Bir Mukayese”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 2010, s. 81-120.

Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. Küre Yayınları, 2001.

Cihan-Temizir, Nihal, *Osmanlı'da Vakıf Tarım İşletmeleri Yapısı ne İşleyişi: Ege Bölgesi Örneği (19. Yüzyıl)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD, 2021.

Demirkol, Kurtuluş, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848-1864)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1 2018, s. 625-648.

Develioğlu, Ferit, “*Osmanlıca-Türkçe Lugat*.” *Aydın Kitabevi, Ankara* (2015.)

Duri, Abdülaziz. *İslam İktisat Tarihine Giriş*. Endülüs Yayınları, 1991.

Genç, Mehmet, “İltizam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 22*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000. 154-158.

Genç, Mehmet, “Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006129-132.

- Genç, Mehmet, “Devlet ve Ekonomi.” *Ötüken Yayınları, İstanbul* (2000).
- İnalçık, Halil. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Mehmet. “Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu., *Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul* (2018)
- İnalçık, Halil and Halil Berktaş. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi.” *Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul* (2018)
- Tabakoğlu, Ahmet. “Türkiye İktisat Tarihi, 11.” *Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul* (2012).
- Koyuncu, Nuran. “Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefillliği.” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5.1* (2014): 295-326.
- Küçükkalay, A. Mesud, and Ali Çelikkaya. “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam.” *Türkler Ansiklopedisi 10* (2002): 878-891
- Özvar, Erol. “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi.” *Kitabevi Yayınları, İstanbul* (2003)
- Sofracı, İhsan Erdem, and Mehtap Ergenoğlu. “Devletin Mültezimlerle UzlaşmaYöntemleri: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı Örneği, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi13.35
- (2016). s384-401
- Yardımcı, Mehmet Emin. Erkan Oflaz, Erkan. And Meneçler, Oktay “Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı “Mültezim”.” *Düzce İktisat Dergisi, 1* (1), 57 -68 (2020).

Ek 2. Sarraf Ankaralı Artin'in, 1263 senesi Biga Sancağı Rüşumatı'ndan dolayı alacak iddiasında bulunduğu İbrahim Rüşdü Efendi'nin borcu olmadığını beyan ile ortaklarıyla beraber yeniden muhasebelerinin görülmesini ve kendisi hasta olduğu için gidemediğinden Sarraf'ın bir vekil göndermesini istediği.

